

Л. І. Чулінда

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна

А. В. Красницька

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НОРМ ПРАВА ЧЕРЕЗ ЛІНГВІСТИЧНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджуються особливості лінгвістичних форм вираження норм права із залученням положень юридичної герменевтики, її основними категоріями є розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст.

Ключові слова: герменевтика, текст нормативно-правового акта, методологія, тлумачення норм права, лінгвістичні форми вираження.

У сучасних працях із права та філософії права герменевтичному напрямку приділяється значна увага, коли йдеться про обґрунтування, оцінку та дослідження правових явищ, що свідчить про актуальність юридичної герменевтики, яка в широкому розумінні являє собою науку про тлумачення і застосування норм права. Наукові дослідження постійно поповнюються новими теоретичними ідеями, що вирізняються високим рівнем осмислення й співвідношення з усталеними підходами загальної теорії права.

Юридична герменевтика досліджує процес інтерпретації змісту правової реальності у всій її багатоманітності. Як зазначає П. Рабінович, загальна теорія розуміння (герменевтика) має «виходи» мало не на всі етапи та зони правового регулювання остільки, оскільки вони з необхідності опосередковуються свідомістю, осмислюються. А це – вагома підстава для застосування цієї науки в загальнотеоретичному правознавстві [1, с. 70].

Основними категоріями юридичної герменевтики є розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст [2]. Усе, що відбувається у світі, потребує тлумачення; людські стосунки в певному розумінні подібні до тексту – їх можна читати [3, с. 4]. Предметом аналізу є тексти нормативно-правових актів, актів судових органів, договорів, односторонніх правочинів, статутів, регламентів, положень, інших внутрішніх документів організацій тощо [4].

Інтерпретація, пов'язана із з'ясуванням сутності та природи об'єктів пізнання, значення знакової природи мови, смислу її понять, методів тощо, завжди посідала важливе місце в методологічних процесах розвитку знання. Новою рисою для сучасного етапу розвитку теорії тлумачення є вихід герменевтики за межі традиційної проблематики, оскільки вона претендує на пріоритет у комплексному вивченні смислоутворення й осмислення, а також на те, щоб бути універсальним методом, зокрема стосовно юридичних наук.

На важливість дослідження герменевтики звертав увагу Г.Ф. Шершеневич ще на початку ХХ століття: «<...> юристи здавна намагалися виробити техніку тлумачення під ім'ям юридичної герменевтики. Цей вид мистецтва внаслідок свого схоластичного відтінку, засвоєного від середніх віків, загубив у ХІХ ст. свій престиж, що не свідчить проти його можливостей та доцільності» [5, с. 724].

Грунтовний аналіз герменевтичної традиції розпочинається з кінця ХХ століття, хоча в науковій літературі цього періоду більше уваги приділяється критичному підходу, ніж можливостям і досягненням герменевтики. У 90-х роках найбільший розмах отримало залучення герменевтики до смислового аналізу текстів. За допомогою герменевтики вирішуються основні завдання тлумачення текстів нормативно-правових актів через лінгвістичні форми вираження: з'ясування і роз'яснення змісту норм права.

Підкреслюючи важливість дослідження лінгвістичних форм вираження норм права з герменевтичних позицій, зазначимо, що різноманітні інтерпретаційні проблеми правового регулювання вимагають використання наукових здобутків загальної теорії розуміння (інтерпретації) – герменевтики. Основним завданням герменевтики є аналіз особливостей лінгвістичних форм вираження, що пов'язані з розумінням. Коли йдеться про з'ясування значення норми права, юридична герменевтика є мистецтвом тлумачення різних значень мовних одиниць, які містяться в текстах нормативно-правових актів.

Оскільки в тлумаченні правових норм поєднуються юридичні знання, досвід, правова культура і юридичне мистецтво, С.С. Алексєєв визначає юридичну герменевтику як науку і мистецтво тлумачення юридичних термінів і понять, тобто як своєрідну вершину юридичної майстерності, кульмінаційний пункт юридичної діяльності [6, с. 130]. На сучасному етапі вчені приділяють значну увагу можливостям герменевтики, застосуванню герменевтичного методу в юридичному пізнанні [7].

Розуміння текстів нормативно-правових актів є одним із найскладніших питань методології юридичного пізнання. Герменевтична теорія обґрунтовує відповідні правила та прийоми, правильне застосування яких сприяє ефективності й однозначності юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів. Враховуючи діалектичний принцип всебічного охоплення предмета, в дослідженні лінгвістичних форм вираження текстів нормативно-правових актів обійтися без герменевтичних досліджень неможливо.

У традиційній герменевтиці ще з кінця XIX століття виокремлюються основні види інтерпретації, які привертають увагу у зв'язку з можливістю використання в процесі тлумачення текстів нормативно-правових актів [8]. Проаналізуємо їхні загальні риси.

Граматична (мовна) інтерпретація орієнтована на лінгвістичні форми вираження правових норм. Вона ґрунтується на вивченні мовних особливостей, зокрема, аналізуються слова, їх значення, а також словосполучення, граматичні форми, що входять до традиційних правил юридико-лінгвістичного тлумачення. Важливим є виявлення логічного наголосу, акценту в реченні, що можна виявити, досліджуючи порядок слів правової норми, що використовується як один із важливих прийомів юридико-лінгвістичного способу тлумачення в сучасній теорії тлумачення.

У стилістичній інтерпретації для юридичної герменевтики суттєвим є те, що інтерпретатор враховує належність тексту до певного стилю, зокрема законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю; аналізується мета певного нормативно-правового акта, яка вказується у преамбулі, заголовках або може перебувати поза текстом конкретного нормативно-правового акта.

На стилістичному рівні інтерпретація передбачає врахування особливостей будови текстів офіційно-ділового стилю, аналіз термінологічно-мовного оформлення норм права з погляду досягнення мети, оскільки в мовному оформленні норм права проявляється прагматична функція мови, яка полягає в тому, щоб викликати в адресата певні реакції, схилити до певної поведінки, адже мета законодавця полягає в досягненні певної правомірної поведінки. Для цього уявні дії подаються адресату в такому вигляді, щоб спрямувати його на необхідність безумовного дотримання певного типу поведінки.

З урахуванням конкретних обставин у процесі створення і прийняття тексту нормативно-правового акта пов'язана історична інтерпретація. Для повного розкриття значення тексту необхідним є з'ясування намірів правотворця в певний історичний період. Чим детальніше вивчаються час створення нормативно-правового акта, історичні факти й обставини, слова і словосполучення того періоду, тим краще можна зрозуміти задум, волю законодавця, що є також важливим для герменевтичних досліджень.

Аналіз видів інтерпретації доводить їх відповідність сучасним способам тлумачення, вони надають герменевтичне обґрунтування більшості сучасних правил юридико-лінгвістичного тлумачення. Таким чином, процеси розуміння, які досліджуються в традиційній герменевтиці, ґрунтуються на результатах аналізу лінгвістичних формах вираження норм права. Врахування юридико-лінгвістичних особливостей у правотворчості та правозастосуванні сприяє ефективності правового регулювання.

Варто приділити увагу герменевтичним положенням, які мають значення для тлумачення лінгвістичних форм вираження норм права.

1. За словами П. Рікьора, норма права, яка вже опублікована, відривається від свого творця, починає «жити своїм життям», незалежно від законодавця [3, с. 44–45], а Г.-Г. Гадамер стверджує, що текст є самостійним щодо свого автора: «Прагнучи зрозуміти текст, ми будемо перспективу, у межах якої автор прийшов би до своєї думки <...> значення тексту перевищує авторське розуміння» [9, с. 317]. Необхідно з'ясувати волю законодавця відповідно до нових суспільних відносин. У теорії та практиці такий підхід пояснюється залежністю від стану законодавства. Наявність застарілого законодавства

потребує динамічного підходу до тлумачення, оскільки застосування правових норм має враховувати нові зміни в суспільних відносинах.

2. Тлумачення має не лише об'єктивний, а й суб'єктивний характер. Правова герменевтика має можливість виявлення смислу норми права, беручи до уваги об'єктивні (значення слів) і суб'єктивні (наміри автора) чинники, з'ясування та роз'яснення змісту тексту нормативно-правового акта.

Згідно з герменевтичною теорією, суб'єктивний характер тлумачення пояснюється тим, що воно здійснюється певним суб'єктом, який є носієм різних особистих якостей: розумових здібностей, індивідуальної правосвідомості та моральної свідомості, індивідуального досвіду, особистих інтересів. Ці властивості суб'єкта, безумовно, впливають як на процес, так і на результат тлумачення. Людина завжди додає до досліджуваного предмета свої особисті, додаткові акценти. У результаті предмет пізнання зазнає впливу не лише інтелекту, а й почуттів, інтуїції тощо того, хто прагне розуміння. Доречно згадати такі поняття, як інтуїція слідчого, внутрішнє переконання судді та інші феномени правової свідомості.

А. Головін акцентує на тому, що інтерпретаційна діяльність не може обмежуватися дослідженням виключно наданого тексту, а має здійснюватися із застосуванням методів як лінгвістики, так і філософії. Тобто інтерпретації підлягає не лише текст, а й його автор, і конкретна історична ситуація [10, с. 44]. Певна суб'єктивність тлумачення пояснюється творчим характером і є неминучою, оскільки в процесі тлумачення з'являються нові знання щодо змісту норми права.

Дійсно, тлумачення, як правило, здійснюється стосовно конкретних фактів, які мають певні лінгвістичні форми вираження і вимагають правового вирішення. Якби тлумачення не давало нових знань, то воно було б непотрібним ані практично, ані теоретично. Звичайно, у цьому випадку новизна знань є порівняною. Вони не мають містити нічого нового, чого б не було в лінгвістичних формах вираження норми права. Новизна знань полягає в тому, що у процесі інтерпретації досягаються більш конкретні та детальні знання про зміст загальної й абстрактної норми права.

3. Однією з центральних і класичних проблем герменевтики є «герменевтичне коло». Науковці приділяють увагу дослідженню змісту цього феномена в герменевтиці Шлейєрмахера і Гадамера [7]. Суть полягає в тому, що зміст тексту нормативно-правового акта пізнається через лінгвістичні форми вираження його окремих частин, статей, глав, речень, слів і словосполучень, а з іншого боку, істинний смисл кожної з цих частин може бути зрозумілим лише з огляду на знання смислу всього тексту. Наприклад, значення слова повністю визначається лише в контексті речення як найменшої одиниці мовлення, яка виражає завершене міркування. Своєю чергою окремі фрази або частини тексту можна зрозуміти, лише співвідносячи їх з іншими реченнями або з більшими частинами, які утворюють нове ціле щодо попередніх частин, оскільки лише в межах цього цілого вони отримують своє функціональне і структурне значення. Отже, для розуміння цілого необхідно з'ясувати значення його окремих частин, а для розуміння окремих частин вже потрібно мати уявлення про зміст цілого.

Дійсно, розрізнені факти, окремі частини правових приписів будуть зрозумілими лише тоді, коли вони сприймаються частинами певної системи. Принцип взаємодії частин і цілого враховується в процесі застосування системного методу дослідження. Таким чином, у положеннях герменевтики виявляється діалектична за своїм характером функція взаємодії частин і цілого в процесі розуміння, яка знайшла своє втілення в понятті «герменевтичне коло», що входить до правил юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів.

4. Герменевтичні дослідження привертають увагу ще до одного аспекту. Відповідно до герменевтики Гадамера, «тлумачення – це діалектика запитання і відповіді», «текст сприймається як ряд відповідей на запитання, узгодженість запитань і відповідей на них і є розуміння». За Гадамером, «запитання передують відповіді, задає можливості її сенсу. Запитання має першість щодо відповіді», «Недостатньо лише ставити питання. Проблеми – це продукт розуму, що ізолюється від герменевтичного досвіду. У проблемах немає справжнього передбачення сенсу, відсутня вибіркова спрямованість на нього. Логіка проблем герменевтично набагато бідніша за логіку запитань і відповідей» [9]. Можна дійти висновку, що шлях від запитань до відповідей є найважливішим для однозначного і правильного тлумачення. Гадамер переконливо доводить, що запитання є кульмінаційним моментом розуміння. З цього випливає, що згідно з герменевтичною теорією для правильної інтерпретації потрібні правильно сформульовані запитання.

У зв'язку з цим згадаємо, що одна з вимог діалектики полягає в тому, що інтерпретація текстів нормативно-правових актів завжди залежить від потреб практики. Мета безпосередньо визначається практичними потребами вирішення конкретної справи та її особливостями. Варто звернути увагу на те, що підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України

та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Іншими словами, якщо, наприклад, у конституційній скарзі не зазначається обґрунтування тверджень щодо неконституційності положень певного нормативно-правового акта, не вказуються конкретні положення статті закону, які належить перевірити на відповідність Конституції України, не конкретизується, яке саме з гарантованих Конституцією України прав людини зазнало порушення внаслідок застосування певного закону, то це є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що герменевтика досліджує норми права через лінгвістичні форми вираження, тому її можна застосовувати як основу для вирішення інтерпретаційних проблем правового регулювання, оскільки значення норм, принципів і цінностей правосвідомості та правовідносин не є однозначним і загально визнаним. Герменевтична теорія доповнює шляхи досягнення однозначного й правильного розуміння норм права. Використання герменевтичних положень у процесі тлумачення текстів нормативно-правових актів відповідає вимогам верховенства права, сприяє ефективному і правильному розумінню, вирішенню важливих питань реалізації норм права у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 61–70.
2. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159–162.
3. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва, 2008. 695 с.
4. Красницька А.В. Юридико-технічні помилки в Кримінальному кодексі України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 25 листоп. 2020 р. Київ : НАВС. 2020. С. 60–64.
5. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва, 1912. Вып. 4. 814 с.
6. Алексеев С.С. Право: азбука, теория, философия. Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
7. Шигаль Д.А. Герменевтичний аналіз джерел порівняльного історико-правового дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 4. С. 35–47.
8. Чулінда Л.І. Методологія дослідження особливостей юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів. *Методологія в праві* : монографія / За заг ред. І. Безклубого. Київ : Грамота. 2017. С. 291–301.
9. Гадамер Г.-Г. Истина і метод: Основи філософської герменевтики. Київ : Юніверс. 2015. 564 с.
10. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 43–54.

Л. И. Чулинда, А. В. Красницкая. Герменевтическое исследование норм права через лингвистические формы выражения. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются особенности лингвистических форм выражения норм права с привлечением положений юридической герменевтики, ее основными категориями являются понимание, толкование, юридический текст и контекст.

Ключевые слова: герменевтика, методология, толкование норм права, лингвистические формы выражения.

L. Chulinda, A. Krasnitskaya. Hermeneutic study of legal norms through linguistic forms of expression. – Article. Summary. The article examines the features of linguistic forms of expressing the norms of law with the involvement of the provisions of legal hermeneutics, its main categories are understanding, interpretation, legal text and context.

Key words: hermeneutics, methodology, interpretation of legal norms, linguistic forms of expression.